

are determined. The need for judicial reform contributed to the creation of a more advanced judicial system in the state.

The reforms of the 1860s-70s concern me throughout the judiciary and the punitive bodies of Russia. The era of the Great Reforms is one of the most striking pages in the history of our country, and the judicial reform of 1864 is its most important component. Judicial reform has successfully adapted to social realities and the acceptance of transformation itself in society, especially in the province. Judicial reform not only contributed to the creation of a better judicial system, but also influenced the economic development of the country, intensified the process of liquidation of class borders, increased the legal culture of the population. Its conduct in the 60-80s of the XIX century represents a unique experience of reforming the judicial system, a detailed and comprehensive consideration of which is very relevant for the development of our country at the present time.

Key words: judicial reform, judicial power, Judicial Statutes of 1864, justice, magistrate's court.

REFERENCES

- Koni, A.F. (1914). *Batky i dity sudovoi reformy* [Parents and children of judicial reform]. (Vol. II). Moscow. [in Russian].
- Myronov, B.N. (2003). *Sotsialna istoria Rosii periodu imperii (XVIII – pochatok XX st.)* [The social history of Russia during the period of the empire (XVIII – early XX centuries)]. (Vol.2). St. Petersburg. [in Russian].
- Ierinh, R. (1991). *Borotba za pravo* [Fighting for the right]. Moscow. [in Russian].
- Russian State Historical Archive, f. 995, op. 3, d. 15.
- Fuks, V. (1889). *Sud i politzia: v 2-h ch.* [Court and police: in 2 parts]. Moscow: Univ. tipogr., 1889. [in Russian].
- Korotkyh, M.H. (1990). *Sudova reforma 1864 roku v Rosii: sutnist i sotsialno-pravovyi mehanizm formuvannia* [Judicial reform of 1864 in: the essence and social and legal mechanism of formation] (Extended abstract of Candidate's thesis) Sankt-Peterburh. [in Russian].
- Kotliarov, S.B., Iavorska, S.A. *Sudova reforma 1864 roku: vzaemodiia sudu z mistsevymy orhanamy derzhavnoi vlady i samovriadyvannia* [Judicial reform of 1864: cooperation of the court with local authorities and self-government]. *Sudova reforma 1864 roku: istoria i suchastnist: materialy Vserosiiskoi naukovy-praktuchnoi konferentsii*, pp. 24-26. Saransk. [in Russian].
- Kotliarov, S.B. (2014). *Pravosvidomist selian Symbirskoi hubernii naperedodni stolypinskyh agrarnyh reform* [Legal consciousness of the peasants of the Siberian province on the eve of Stolypin agrarian reforms]. *Istoria derzhavy i prava* [History of the State and Law], 9, pp. 29–33. [in Russian].
- Zaionchovskiy, P.F. (1968). *Skasuvania kriposnoho prava v Rosii* [The abolition of serfdom in Russia.]. Moscow. [in Russian].
- Polnoye Sobraniye Zakonov. Rozdil «Volostnyi sud»*. [A complete collection of laws Section «District Court»]. Vol. 36, 36657, pp. 75–81. [in Russian].
- Filipov, M.A. (1871). *Sudova reforma v Rosii* [Judicial reform in Russia]. (Vol.1) St. Petersburg. [in Russian].
- Sluchevskiy, V.K. *Posibnyk rossiiskoho kryminalnoho protsesy*. [Russian textbook of criminal proceedings]. Part 1. Moscow: Zerkalo-M. [in Russian].
- Rozin, N.N. (1916). *Kryminalne sudochynstvo* [Criminal proceedings]. St. Petersburg. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 9+94(367)

Н.А. Котельницький

«БРАТСКОЕ ПОСЛАНИЕ УКРАИНЦЕВ СЕРБСКОМУ ОБЩЕСТВУ «ЗАРЯ» З ОСОБИСТОГО АРХІВУ І.Л. ШРАГА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60–80-ті роки ХІХ ст.)

Публікація присвячена аналізу «Братського послання українців сербському обществу «Заря» з приватного архіву І.Л. Шрага як вагомого джерела з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60–80-ті роки ХІХ ст.). У статті детально розглядається зміст історичного документа. Автор приходить до висновку, що ідеологію, задекларовану у зверненні, поділяла як мінімум частина персонально складу опозиційної аристократичної фронди північної України.

Ключові слова: земський ліберальний рух, Російська імперія, українство, південні та західні слов'яни, Австро-Угорська імперія, поляки, Московія.

Серед багатьох складових історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60–80-ті роки ХІХ ст.) – вкрай актуальної, але маловідомої та малодослідженої проблеми української історичної науки – одним з найменш вивчених аспектів залишається етноконфесійна політика земських лібералів північної України, зокрема візія опозиційного нобілітету щодо «українського питання» у Російській імперії. В історіографії вже сформоване загальне уявлення щодо особистого бачення вказаного питання засновником та лідером аристократичної фронди у Російській імперії І.Л. Петрункевичем [1]. Однак, для системного аналізу на рівні опозиційної партії загальноімперського масштабу необхідно залучити більш широке коло історичних першоджерел. Складність полягає у тому, що члени земської ліберальної партії Північного Лівобережжя не залишили нащадкам друкованої праці, у якій би хоча б у загальних рисах була задекларована офіційна позиція репрезентантів цієї течії визвольного руху в імперії Романових щодо «національного питання» на момент другої половини ХІХ ст. Автору цих рядків, у ході тривалих наукових пошуків, вдалося віднайти документальну пам'ятку, яка дозволяє побачити основні контури, «ескіз» візії опозиційного дворянства регіону щодо «української проблеми». Відтак, метою цієї публікації є детальний аналіз унікального історичного джерела з особистого фонду члена ліберальної земської фронди краю І.Л. Шрага, яке зберігається у Державному архіві Чернігівської області – «Братського послання українців сербському обществу «Заря», датованого 1868 р.

Унікальний документ, за задумом патріотичної громадськості, повинен був стати відповіддю українців членам слов'янської цивілізації, які потрапили під вплив «чар» російського панславізму, котрий усіма можливими методами намагався консолідувати слов'янські народи, звісно, під скіпетром «великої Росії» та ідео-

логії «панрусизму», «інвестуючи» у проведення різноманітних форумів. Епоха романтизму та національного ренесансу XIX ст. цьому сприяла. Проаналізуємо контент джерела.

Автори акцентували увагу на тому, що хоча рішеннями слов'янських форумів російська мова визнана офіційною мовою міжнародного спілкування, все ж, це жодним чином не може бути єдиним свідченням слов'янської єдності. Українство вважає подібні ухвали несправедливими та некорисними, адже юридичне встановлення лінгвістичної гегемонії однієї з споріднених мов – перешкода у налагодженні демократичних, вільних відносин між народами, спроба узурпації росіянами філологічного простору. Тому представники українського народу заявляли, що будуть виконувати рішення з'їздів лише тимчасово, щоб у чергове засвідчити відданість слов'янській єдності, адже з основними постулатами вони принципово незгодні. У документі було відзначено, що поляків та українців на слов'янські форуми практично не запрошують. Поляків росіяни традиційно вважають «їудами», але чому немає українців? Очевидно, Московія має причини. Ні поляки, ні українці не будуть рукоплескати Російській імперії та її політиці. Хоча б тому, що сотні тисяч осіб цієї національності загинули від свавілля імперського режиму. Форуми, організовані росіянами, не є з'їздами слов'янської єдності. Це форми цілеспрямованого впливу на південних та західних слов'ян, які ще, на відміну від поляків та українців, не знаходяться у складі Російської імперії, з метою глибокої та широкомасштабної пропаганди всеохоплюючої інтеграції та створення панслов'янської імперії на чолі з Московією. Саме тому на ці заходи і не запрошуються ані поляки, ані українці.

Така ситуація у візії українців – яскравий прояв упередженості. Південні слов'яни воюють та ведуть визвольну боротьбу з іноземними поневолювачами, які жодним чином не пов'язані з ними. Західні слов'яни теж протистоять натиску глобальної сили – цивілізації Західної Європи та католицизму. Українці ж і поляки ведуть боротьбу проти системних намагань поглинання сусідніми народами, братами по слов'янській корпоративності, які, принципово не бажаючи визнавати українців і поляків рівними собі, оскільки ті зберегли суттєві відмінності від росіян, поставили за мету «розчинити» ці два народи в єдиному імперському соціумі. І це при тому, що українці принципово відрізняються від поляків демократизмом, антикатолицизмом, а від московитів – наявністю власної церкви та прагненням до широкомасштабної децентралізації, на відміну від монголо-татарського централізму Росії. Саме Московія запровадила в українських землях юридично оформлене кріпосне право, зробила усе необхідне, щоб знищити українську політичну автономію. На сучасному етапі вона правовими інструментами знищує українську мову, культуру, традиції – те, що не вийш-

ло навіть у Речі Посполитій – значно потужнішої імперії [2, арк. 1–2 зв.].

Продовжуючи роздуми, автори тексту зауважили, що українці, на відміну від поляків, інструментом національного відродження бачили не збройне визвольне повстання, а всебічну просвітницьку діяльність. Українці не звертались за консультаціями та допомогою до іноземних радників. Як тільки у Російській імперії розпочалась багатообіцяюча епоха Великих реформ, у кожному місті і містечку з'явилися осередки українського національно-визвольного руху: громади, культурні заклади, недільні школи, бібліотеки тощо. Жодних антидержавних ідей вони не пропагували, але єдиною мовою спілкування там була українська. Цього було достатньо, щоб стверджувати про революційну, антиурядову роботу цих осередків. Вершиною стало формування державної імперської ідеології, яка прямо стверджувала, що ніяких українців, української мови та культури не існує. І це говорилося про багатомільйонну націю, яка проживає від Карпат до Кавказу! За таких обставин та фактів брутальної образи немає сумнівів, що якби українці повстали зі зброєю в руках, то Московія, за прикладом австро-угорського абсолютизму, великою силою придушила б визвольний рух. Однак, оскільки українці на це не пішли, все завершилось «гуманним» покаранням – юридичною заборонаю українства як такого, встановленням широкомасштабного контролю над визвольною течією з боку політичної поліції та жорсткими репресіями у вигляді інтернувань та засуджень до Сибіру [2, арк. 3–5].

Прогресивна українська громадськість просила своїх слов'янських побратимів не забувати, що між Російською та Австро-Угорською імперіями існує суттєва різниця: якщо перша – це деспотія східного зразка, то друга – абсолютизм західний, де є певні встановлені норми. Саме тому південним і західним слов'янам легше, ніж полякам і українцям. Українцям заборонено любити Батьківщину, адже це вже прояв ненависті до Росії. Не дивно, що у таких умовах ставлення поляків та українців до Московії принципово змінилося – все завершилося формуванням категоричного антагонізму. І якщо українці монархії Габсбургів знаходяться у більш цивілізованому становищі – влада через парламентські політичні процедури дозволяє їм «гучно стонати», то українці самодержавства Романових можуть про це тільки мріяти у рожевих снах [2, арк. 5–7 зв.].

Український народ – невід'ємна частина слов'янської цивілізації. Але без визнання національних прав цього етносу неможлива свобода та демократія у слов'янському світі. У документі принципово наголошується, що у разі придушення українства московським деспотизмом шансів на об'єднавчі демократичні процеси у слов'ян не буде: тільки велика сила Росії заважає Заходу втрутитись у слов'янські справи і допомогти визволенню та інтеграції поневолених народів. Але у разі, якщо український рух виживе, то саме союз поляків та

українців, а потім й інших братів по слов'янській корпоратції, дозволить створити потужне візаві Московії, яке, у кінцевому результаті, призведе до консолідації, інтеграційних процесів та формування на противагу Російській цивілізації демократичної федерації або конфедерації вільних, рівноправних слов'янських націй. Центром вказаних метаморфоз буде саме Австро-Угорська імперія, а не Російська чи Османська. Було висловлено переконання, що саме та імперія, яка піде на зустріч прагненням слов'янства, яка першою гарантує демократичні політичні імперативи, здобуде для себе симпатії цих етносів. Режим Габсбургів проводить помилкову політику – на фоні деспотичних імперій сусідів Відень може стратегічно переіграти опонентів. Російська імперія ніколи не зможе стати вільною державою як у силу власної історії та політичних традицій, так і у силу ментальних особливостей населення. Українці ж можуть дуже допомогти прагненням свободи південних і західних слов'ян.

Що ж стосується мовної проблеми, то автори документа акцентували увагу на тому, що рано чи пізно, російська монархія буде змушена визнати літературною мовою українського народу «хохлацкое наречие», «язык свинопасов», адже на відміну від російської літературної мови українська не далеко відійшла від спільної церковно-слов'янської мови, а «безмозглий хохол» залишається відданим єдиній спілці слов'янських етносів [5, арк. 8–11 зв.].

Йшлося і про феномен галицьких «москвофілів» та карпатських «русофілів» – русинів. Автори тексту заявили, що вони стали зрадниками Київської Русі, оскільки пішли на доленосно хибний союз з російським Володимиром та Суздаєм, спряли історичній помилці – союзу Б. Хмельницького з Московією, а потім інкорпорації українських земель до складу західних імперій. Справжні українці залишаються принциповими у своїх намірах. Замість російської мови, яку було обрано офіційною, пропонувалося обрати альтернативний варіант – словацьку мову, яка буде зрозуміла як західним, так і південним народам. Усілякі ж розмови про те, що українці і росіяни – один народ, не більше ніж цинічна провокація московського деспотизму: українці такі ж піддані російській монархії як і чехи – австрійської. У етносів різні мови, хоча різниця між московським і польським паном дуже невелика. За побутом, світоглядом, ментальністю українці ближче до західних слов'ян; по мові – до південних, за релігією – до московитян, хоча у них і більше сектанства. Однак, слід відзначити, що рівень антипатії між українцями, поляками і росіянами значно більший, ніж між іншими слов'янськими націями [2, арк. 12–17 зв.].

Говорячи про становище підросійських українців, автори зазначали, що вимоги визвольного руху до Романових ідентичні вимогам слов'ян корони Габсбургів або османського султанату. І якщо народи програ-

ють цю боротьбу, вони можуть зникнути як етнічний фактор. Завершуючи своє послання, українці звертаються з проханням до сербських побратимів на предмет їхнього посередництва у процедурах широкомасштабного спілкування та координації контактів з усіма слов'янськими народами. Вкотре було наголошено, що ідеалом Російської імперії є акцепт «Москва – Третій Рим». За таких обставин будь-яке об'єднання українців і росіян смертельно загрожує першим і принципово неможливе, як неможливе поєднання поляків та чехів – двох різних західнослов'янських етносів. Автори просили сербських респондентів опублікувати це звернення українців та розтиражувати його для усіх слов'янських осередків Європи [2, арк. 18–20 зв.].

Детальний аналіз дуже промовистого і красномовного унікального першоджерела дозволяє зробити певні узагальнення. Факт зберігання подібного роду документів у своїх приватних архівах членами опозиційної аристократичної фронди північної України беззаперечно свідчить про те, що «українське питання» у Російській імперії було у колі актуальних проблем, які турбували і розглядалися земською ліберальною партією Північного Лівобережжя. Контент-аналіз «Послання» дозволяє стверджувати, що зміст документа відповідав світоглядним імперативам як мінімум частини персонального складу ліберального нобілітету регіону, який тісно був пов'язаний з українським національно-визвольним рухом. Приклад І.Л. Шрага – тому підтвердження.

Звернення яскраво ілюструє, що прогресивні українські сили чудово розуміли природу панславистської політики Московії, намагались довести її сутність до своїх братів по цивілізації, показували механізми реалізації та викривали підступність ідеології панрусизму у слов'янському просторі. Авторам документа вдалося показати принципову різницю у становищі в імперіях між західними і південними, та, відповідно, східними слов'янами; вказати на першопричини глибинного антагонізму між росіянами, українцями та поляками. Слід особливо наголосити, що джерело засвідчує колосально важливе геополітичне розуміння значення слов'янської консолідації у протистоянні деспотичній політиці Російської та Османської імперій; акцентує увагу на демократичності устрою Австро-Угорської імперії, на основі якої, за задумом прогресистів, може розпочатись процес широкомасштабної інтеграції слов'янських націй; показує вагомість виживання українського національного руху. Українська прогресивна громадськість, по суті, пропонувала альтернативний проект Спілки слов'янських націй, який був якісною альтернативою «панрусистського» проекту Санкт-Петербурга. Дуже характерним є те, що автори змогли переконливо репрезентувати спектр відмінностей між українським і російським етносом, вказати на історичні помилки минулих поколінь українців та сформулювати якісну альтернативу московській ідеологемі «Третього Риму». Прохан-

ня про посередницьку місію, поширення декларованих ідей та координацію до південних колег по корпорації стало логічним та очікуваним завершенням етнополітичного трактату.

Резюмуючи викладене, відзначимо, що на наш погляд, у світлі проаналізованого нами історичного джерела, зовсім не випадковим видається факт переходу представників земського ліберального руху до лав українського національно-визвольного руху вже на початку ХХ ст. Втім, потрібно визнати й інше: національні проблеми, зокрема – «українське питання», не стали ключовими сегментами концептуальної програматики опозиційної ліберальної фронди на півночі Лівобережної України, у силу домінування соціально-економічних імперативів модернізації Російської імперії.

ДЖЕРЕЛА

1. Див., наприклад: Котельницький Н.А. І.І. Петрункевич та національне питання у Російській імперії у другій половині XIX ст.: етнополітичний аспект. *Український історичний збірник*. Вип. 11. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 128–133.; Його ж. Российско-украинские отношения в системе этнополитических взглядов И.И. Петрункевича. Актуальные проблемы гуманитарных наук (социальная работа, педагогика, психология, социология, история, политология). Вип. 7. М.: Изд-во РГСУ, 2009. С. 74–76.; Його ж. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине. Историко-биографический очерк. М.: Летний сад, 2015. 124 с.; Його ж. Иван Ильич Петрункевич (1843–1928): життя та діяльність в Україні. Riga: GlobeEdit, 2019. 197 р.; Його ж. «Українське питання» у Російській імперії другої половини XIX століття очима земського лібералізму північної України: візія І.І. Петрункевича (1843–1928). *Сіверщина в історії України*. Випуск 12. К.–Глухів, 2019. С. 218–222.; Його ж. «Украинский вопрос» в Российской империи XIX века глазами земского либерализма северной Украины: позиция И.И. Петрункевича (1843–1928). Международная научно-практическая конференция «Наука, образование, культура», посвященная 28-ой годовщине Комратского государственного университета. Сборник статей. Том II. Комрат, 2019. С. 173–179.

2. Державний архів Чернігівської області, ф. 1081, оп. 1, спр. 76. 20 арк.

Kotelnitskiy N.A. «The brotherhood message of Ukrainians to the Serbian society «Zarya» from the personal archive of I.L. Shrah as a source from the history of the Zemsky Liberal Movement in the north of the Left Bank Ukraine (60–80th XIX century)»

The publication is devoted to the analysis of the «Brotherly message of Ukrainians to the Serbian society «Zarya» from the private archive of I.L. Shrah as a significant source of the history of the Zemsky Liberal Movement in the north of the Left Bank Ukraine. The content of the historical document is discussed in detail in the article.

A detailed analysis of the very eloquent and eloquent unique primary source makes some generalizations. The fact that such documents are stored in their private archives by members of the opposition aristocratic front of northern Ukraine undoubtedly demonstrates that the «Ukrainian issue» in the Russian Empire was in the range of pressing issues addressed by the Zemsky Liberal Party of the North Left Bank. The content analysis of the Epistle allows us to confirm that the content of the document corresponded to the worldview imperatives of at least a part of the personal composition of the liberal nobility of the region, which was closely connected with the Ukrainian national liberation movement. The example of I.L. Shrah is therefore confirmation.

The appeal clearly illustrates that the progressive Ukrainian forces were well aware of the nature of the Pan-Slavic policy of Muscovy, tried to bring its essence to their brethren in civilization, showed the mechanisms of realization, and exposed the deceitful ideology of Panrusism in the Slavic space. The authors of the document were able to show the fundamental difference in the situation in the empires between the western and southern, and accordingly the eastern Slavs; to point out the root causes of deep antagonism between Russians, Ukrainians and Poles. It should be emphasized that the source demonstrates a colossal geopolitical understanding of the importance of Slavic consolidation in opposing the oppressive policies of the Russian and Ottoman empires; draws attention to the democratic structure of the Austro - Hungarian Empire, on the basis

of which, according to the plan of the Progressives, the process of large-scale integration of the Slavic nations can begin; shows the importance of survival of the Ukrainian national movement. It is very characteristic that the authors were able to convincingly represent the range of differences between the Ukrainian and Russian ethnic groups, point out the historical mistakes of past generations of Ukrainians and formulate a qualitative alternative to the Moscow ideology of the Third Rome. The request for mediation, dissemination of declared ideas and coordination to Southern colleagues in the corporation was the logical and expected completion of the ethnopolitical treatise.

In summary, we note that in our opinion, in the light of the analyzed historical source, it is not accidental that the transition of representatives of the Zemsky Liberal Movement to the ranks of the Ukrainian national liberation movement at the beginning of the twentieth century is not accidental. However, one has to admit: national problems, in particular, the «Ukrainian issue», did not become key segments of the conceptual programming of the opposition liberal front in the north of Left Bank Ukraine, owing to the dominance of socio-economic imperatives for the modernization of the Russian Empire.

Key words: Zemsky Liberal Movement, Russian Empire, Ukrainian, Southern and Western Slavs, Austro-Hungarian Empire, Poles, Muscovy.

REFERENCES

1. Kotelnitskiy, N.A. (2008). I.I. Petrunkevych ta natsionalne pytannya u Rosiiskii imperii u druii polovyni 19 st.: etnopolitychnyi aspekt [Petrunkevich I.I. and the national issue in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century: ethnopolitical aspect]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, issue 11, pp. 128–133. Kyiv: Institute of History of Ukraine of NAN of Ukraine. [in Ukrainian].

Kotelnitskiy, N.A. (2009). Rossiysko-ukrainskiye otnosheniya v sisteme etnopoliticheskikh vzglyadov I.I. Petrunkevicha [Russian-Ukrainian relations in the system of ethnopolitical views of I.I. Petrunkevich]. *Aktual'nyye problemy gumanitarnykh nauk (sotsial'naya rabota, pedagogika, psikhologiya, sotsiologiya, istoriya, politologiya)*, issue 7, pp. 74–76. Moscow: Publishing House of the RSU. [in Russian].

Kotelnitskiy, N.A. (2015). *Ivan Il'ich Petrunkevich: zhizn' i deyatel'nost' na Chernigovshchine. Istoriko-biograficheskiy ocherk [Ivan Ilyich Petrunkevich: life and activity in Chernigiv region. Historical and biographical sketch]*. Moscow: Letniy sad. [in Russian].

Kotelnitskiy, N.A. (2019). Ivan Illich Petrunkevych (1843–1928): zhyttia ta diialnist v Ukraini. [Ivan Ilyich Petrunkevych (1843–1928): life and activity in Ukraine.] Riga: GlobeEdit. [in Ukrainian].

Kotelnitskiy, N.A. (2019). «Ukrainske pytannia» u Rosiiskii imperii druii polovyni 19 stolittia ochyma zemskoho liberalizmu pivnichnoi Ukrainy: vizyia I.I. Petrunkevycha (1843–1928). The Ukrainian question in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century through the eyes of Zemsky Liberalism in Northern Ukraine: I.I. Petrunkevich's Vision (1843–1928). *Sivershchina v istorii Ukrainy*, issue 12, pp. 218–222. [in Ukrainian].

Kotelnitskiy, N.A. (2019). «Ukrainskiy vopros» v Rossiyskoy imperii 19 veka glazami zemskogo liberalizma severnoy Ukrainy: pozitsiya I.I. Petrunkevicha (1843–1928) [The Ukrainian question in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century through the eyes of Zemsky Liberalism in Northern Ukraine: the position of I.I. Petrunkevich (1843–1928)]. *Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya «Nauka, obrazovaniye, kul'tura», posvyashchennaya 28-oy godovshchine Komratskogo gosudarstvennogo universiteta*. Sbornik statey, pp. 173–179. [in Russian].

2. The State Archives of Chernihiv Oblast, f. 1081, op. 1, spr. 76.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

